

"הרחיבי מקום אהלך"

מתוך "ליקוטי שמואל"

מלקט ועורך ש. אייזיקוביץ

eisikovits1@gmail.com

"הרחיבי מקום אהלך"

אהרן קליין פסיכותרפיסט

סוגיה כבדת משקל נצבת בפני הציבור החרדי בעשור האחרון: היחס הראוי לשוליים אשר בקרבו, שוליים ההולכים ומתרחבים.

בשנותיה הראשונות של החברה החרדית בארץ, היו שלומי אמוני ישראל מתי מעט, ומטבע הדברים היו שולי הציבור קטנים בהתאמה. בעשורים האחרונים, עם הגידול המבורך של הציבור, השוליים התרחבו אף הם. לא רק במספרים אבסולוטיים, אלא גם באחוזים. לחברה החרדית התווספו תתי-ציבורים וגוני-גוונים, וכן יחידים שאינם שייכים לאף קטגוריה פנים-מגזרית אך חוסים בצלה של המטריה החרדית הגדולה. "החברה החרדית" הפכה לשם כולל המכילה רמות דתיות שונות, עדות שונות ותרבויות שונות. יוצאי צרפת מעדות המזרח לצד חסידים ישראלים יוצאי הונגריה, צברים "ברסלבער'ס" חוזרים בתשובה לצד בני-ברקים מהדור השלישי של תלמידי החזון-איש – כולם חוסים תחת אותו שם כללי: החברה החרדית.

תופעה זו נכונה ברמה ה"כלל-חרדית", אך גם ברמה הקהילתית המצומצמת יותר. השוליים התת-קהילתיים הולכים ותופסים נוכחות משל עצמם. הלומדים באקדמיה, למשל, מאתגרים את גבולות החרדיות באופן שונה בכל תת-קהילה. בחסידות גור האדוקה והקפדנית, למשל, כבר לא "מתרגשים" (כפי שהיה כבימי קדם) מחסיד המתהלך ללא מגבעת ברחובה של עיר. כיוצא בזה, גם מתקשי ה"תקונעס" מקבלים היתרים שונים בהתאם למקום האינדיבידואלי שלהם. למעשה, ולעתים גם להלכה, השוליים הופכים לחלק מהנוף החרדי עצמו.

הצורך להתמודד עם השוליים מניע באופן טבעי תהליך כפול: הגדרה נוקשה יותר של הגבולות החברתיים מצד אחד, וערעור שלהם מצד שני. מצד אחד, כל קהילה מגדירה לעצמה גבולות חברתיים נוקשים, שיוכלו לסמן את ההשתייכות אליה. מצד שני, ההתרחבות הבלתי נמנעת של השוליים, שאינם מתאימים להגדרות הנוקשות, מאלצת את הקהילה לבחון כל הזמן את מדיניותה כלפיהם.

מבחינה עקרונית, הקהילה ומנהיגיה יכולים לבחור בשתי דרכים להתמודדות עם השוליים. הראשונה היא צמצום שורות וחיידוד הגדרות חברתיות, שיגנו על המרכז ויביאו לדחיקת השוליים החוצה. המדיניות השנייה היא דווקא הרחבת הגבולות כדי להכיל את השוליים ולהעניק להם הרגשה נוחה בתוך הקהילה. בפועל, הדרך הננקטת בדרך כלל היא צמצום גבולות. הקהילה עושה מאמצים לחדד את ההגדרות הקהילתיות, ולהגדיר מי בפנים ומי בחוץ. מדיניות זו מכוונת לחיזוק המרכז באמצעות דחיקת השוליים.

אחת הדוגמאות לכך היא הטלפון הכשר. הטלפון הכשר הוצב כקו גבול המגדיר את ההשתייכות הקהילתית – אם יש לך מכשיר מוגן, אתה בפנים; אם לא, אתה בחוץ. ועדיין, חרדים רבים המזוהים עם הקהילה לכל דבר ועניין אינם מחזיקים מכשיר כשר (או למצער, מחזיקים גם מכשיר שאינו כשר). הם 'שוליים'. השאלה היא מה עושים עם שוליים אלו. ברבים מתלמודי התורה הפך המכשיר הנייד לסממן זיהוי המגדיר אם האדם שייך או לא שייך. קבלתו של ילד מותנית, פורמלית לכל הפחות, בכך שהוריו אינם מחזיקים במכשיר ללא הכשר. כלומר, המדיניות הרשמית היא לדחוק את השוליים החוצה, ולתת להם תחושה שאינם רצויים. מדיניות זו נועדה לכאורה לשמור על רמתו הרוחנית הגבוהה של הזרם המרכזי, ולמנוע השפעה חיצונית קלוקלת.

סוגיה זאת, של היחס לשוליים, יכולה למצוא שורשים במחלוקת עתיקת יומין, שהוצתה עם תחילת המודרנה ועם נטייתם של רבים מאורחות ישראל סבא. באותן שנים, עמדה על הפרק שאלת ההיפרדות מן הרפורמים, יהודים הפורקים עול בריש גלי. השאלה הייתה האם ליצור קהילה נפרדת לנאמנים לתורה ולמסורה או להישאר בקהילה מעורבת. רבים מגדולי ישראל באותה תקופה תמכו בהפרדת הקהילות. בתורה, הפרדה זו העלתה את שאלת הגבולות. אם עד אז היה ברור שכל יהודי, גם אם הוא בעל עברה, נכלל בגבולות הקהילה, הרי שאפשרות ההפרדה העלתה אופציה נוספת של הגדרה מהודקת יותר של מי שייך ומי לא. במקום להתמודד עם השוליים ולהכיל אותם, נפתחה אפשרות להוציא אותם מקהילת האורתודוקסים אל קהילות אחרות.

ברצוני לטעון להלן כי מדיניות הדחייה, להוציא את השוליים החוצה, אינה מבוססת על מקורות תורניים אלא על דעת עסקנים. אראה זאת באמצעות עיון בפולמוס של הנצי"ב עם

עורכי עיתון "מחזיקי הדת", הנוגע בדיוק בשאלה זו. טענת הנצי"ב הייתה שאין לדחות אבן אחר הנופל, אלא אדרבה, להדגיש את שייכותו אל הקהילה ולנסות להכלילו בגבולותיה, גם אם הוא מתחיל להתרחק. יש לעשות שימוש במידותיו של אהרן, ולהיות אוהב את הבריות ומקרבן לתורה, ולא לדחותן באמת הבניין של הגדרות קהילתיות. דומני כי גישה זו נשתכחה במידה רבה בימינו, ויש מקום לשוב ולהעלותה. אתאר להלן את התפתחות הסוגיה, מהעמדה המסורתית המקורית לרעיון הפרדת הקהילות, משם אל הרחקת השוליים, ובחזרה אל עמדת הנצי"ב.

לשלב לניוטרל

בתלמוד הירושלמי במסכת תענית מסופר על אדם מישראל שנחשד בעיבוד הקרקע בשנת השמיטה. במענה לשאלה כיצד לנהוג בו, השיב רבי יהודה הנשיא שמדובר הרי באדם עני שצריך לחיות ממשוהו:

חד ספר הוה חשוד על פירות שמיטתה. אייתוניה גבי רבי, אמר לון: ומה יעביד עלובא? ובגי חייו הוא עבד^[1].

דברי הגמרא נראים משונים עד מאוד. מדובר באדם שעבר על איסור מובהק, והביאו אותו בפני גדול הדור כדי לפסוק את דינו. ואילו רבי, במקום למצות עמו את הדין, מדבר על מצבו הכלכלי. הוא אינו מוצא הקלה הלכתית כדי להקל ולחון אותו, ולמרות זאת הוא מגלה כלפיו הבנה. הייתכן?

למרות שהיא נראית לנו מחודשת, שיטת הנהגה זו רווחה בעבר בקהילות ישראל – ובאלו שלא נפגעו מהמודרנה לכל הפחות גם בעבר הקרוב. בקהילתו של חכם יוסף משאש למשל, שהיה מגדולי הדיינים במרוקו ולימים רבה הראשי של חיפה, היו יהודים שלא הצליחו למצוא עבודה שתאפשר להם לשמור את השבת. כאשר הוגשה "שאלת רב" בנושא, הבין חכם יוסף בפיקחותו שתשובה שלילית תרחיק את חברי הקהילה מן הדרך. הם יעבדו על אף שהם יודעים שהדבר אסור, אלא שתשובתו השלילית תגרום להם להרגיש "מחוץ למחנה" ואין מי שיתקע שלא יצאו מקהל ישראל. הרב משאש העדיף שגם אלו שיוצאים לעבוד בשבת, יעשו זאת לא לפני שפקדו את בית הכנסת והתפללו את

תפילת השבת. כך הדריך אותם הרב משאש. הוא דאג שהם ירגישו חלק, שהזיקה ביניהם לבין אביהם שבשמים, לבין תורתו ועמו לא תיפרם, אלא תטופח יפה, תושקע ותושקה, כדי שתגדל ותצמיח פרות שיישארו נאמנים ליהדות. ליהודי אחד הוא הורה לגמוע מרחקים ברגל הגם ש"נכסיו רחוקים לעיר", ואת מי שהוכרח לנסוע, הוא הדריך "שישלב לניוטרל" בירידות ושיסע עם גוי ככל שהדבר ניתן.

הרב משאש ידע שלא מדובר בהלכה. אבל כמו רבי בשעתו, הוא הבין שזוהי הפרנסה של אותם יהודים ו"מה יעביד עלובא?". הוא לא יוותר על עבודתו, בין אם הוא ידחה אותו ובין אם לא. היהודים הללו רצו לשמור את השבת והיו חפצים לילך בדרכי אבותיהם. אבל הם לא עמדו בניסיון שנקלעו אליו. לתת להם תחושה שהם רשעים רק הייתה גורמת להם להתרחק מהיהדות יותר. לנדות אותם מהקהילה – אופציה זו לא עמדה על הפרק. אדרבה, נתן להם הרב משאש תחושה טובה – שכוונתם רצויה ושרצויים אף הם בקהילה ולפני ה' – וגם השיב להם תשובה הלכתית אמתית שתמזער את חילול השבת ככל שהדבר ניתן ותקרבתם לעבודתו יתברך^[2].

רבי יוסף משאש לא היה חריג בכך. המדיניות של רבני הקהילות בעבר הייתה לגלות אורך רוח אפילו כלפי אלו מבני הקהילה שאינם שומרים באדיקות על מצוותיה – לא חלילה מתוך זלזול במצוות התורה, אלא מתוך הבנה לנסיבות החיים. גם אם האדם היה "עובר עברה", האפשרות של דחיה מהקהילה לא עמדה על הפרק. ככל הנראה, הצורך להפריד את עצמנו מן הרפורמים השכיח מאתנו הנהגה זו.

הפרדת הקהילות

אם נצלול אחורה למקורותינו הקדומים, נמצא כי רעיון ההיבדלות חל בדרך כלל רק ברמה הלאומית: הבחנה בין ישראל לעמים. בכל מה שנוגע ל"סוגיית השוליים", כלומר, ליהודים שהם חלק מהעם אלא שהם חוטאים ומתרחקים בשמירת המצוות, הגישה הייתה להוכיחם אך לא לדחותם. הרעיון של ההבדלה התחיל כאשר קמו קבוצות מתחרות כגון צדוקים ובייתוסים, אלו שהפרישו עצמם מליבת היהדות באופן אידאולוגי. באופן דומה, גם

ההבחנה בין דתיים לחילונים, או אם נרצה "אורתודוקסיה", נולדה בתור תגובה לרפורמה, זרם אידאולוגי שהתחיל באירופה לפני כ-200 שנה.

במובן המודרני שלו, רעיון ההפרדה התחיל עם הרש"ר הירש וגרמניה של שנות ההשכלה. בפרנקפורט ניצת "פולמוס הפרדת הקהילות" – מחלוקת בנוגע לשאלה האם על שומרי המצוות בעיר להיפרד מהקהילה היהודית, המונהגת על ידי רפורמים. פסקו של הרש"ר הירש, לפיו יש להפריד בין הקהילות, ניתן בנסיבות מחמירות מאוד: הרפורמים, שכפרו במסורת ההלכתית, ביטלו את לימודי הקודש בבית הספר היהודי היחיד שבעיר, גירשו מהעיר את המורים ללימודי הקודש, אסרו את הוראת התנ"ך בדרך הישנה והשביתו את לימוד התורה המסורתית. בשלבים מסוימים הם ניסו לפגוע גם בטהרת המשפחה ובשחיטה הכשרה, ביטלו מצוות דרבנן, מנעו ממי שהניח תפילין להצטרף לוועד, והיו מהם שרצו לבטל אף את המילה [3].

בנסיבות אלו ראה הרש"ר להורות על הפרדת קהילת שומרי המצוות מתוך הקהילה היהודית הכללית, וגם אז סייג והבהיר שדבריו אמורים על ההימנות העקרונית על קהילה פורקת עול, לא על התחברות חברית. כלשונו:

הרי לא אסרתי התחברות עם אנשי רפורם פרטיים שפרקו עול התורה מעליהם, אלא אסרתי את ההצטרפות עם הקהילה הרפורמית, עם הבגידה, הפריקת עול, המינות והאפיקורסות [...] יש מהם אנוסים ויש מהם תינוקות שנשבו. ואפילו אם כל בני הקהילה תינוקות או שוגגים אסור לי להיות חבר בקהילתם [4].

הרב יצחק דב במברגר, מגדולי רבני גרמניה בעת ההיא, חלק על הדעה הנזכרת באותו המקרה, ופסק שאם הקהילה היהודית תתמוך בצרכי שומרי המצוות, אין להיפרד. למותר לציין, שהרב במברגר לא היה חשוד על קרבה לרפורמים, ואדרבה, הוא נחשב לשמרון יותר מהרש"ר, אשר הנהיג חידושים מודרניים בסדרי התפילה ובהנהגת הקהילה. עם זאת, הוא סבר שהגישה הנכונה אינה לייצר קהילות נפרדות, אלא לנסות להשאיר את הקהילה מאוחדת במידת האפשר, כל עוד הם תומכים כלכלית בצרכי הדת של האורתודוקסים. טענת הרש"ר היתה שפורשים אלו אינם דומים לשוליים רגילים. הם אינם

רואים את עצמם שוליים ליהדות המסורתית, אלא הם מינים ואפיקורסים מחזיקים את עצמם טובים ומתוקנים יותר. יש להם אידאולוגיה משלהם, והם מעוניינים לשנות את היהדות מבפנים [5].

הרחבת רעיון ההיפרדות לדחיית השוליים

בתקופה מאוחרת קצת יותר ניצת ויכוח הפרדת הקהילות גם בגליציה. הקול התומך בהפרדה נשמע בין השאר מכיוון בטאון "מחזיקי הדת", שנחשב לשופרה של אורתודוקסיית גליציה, ולכל הפחות של חלקה הנצי. באחד ממאמרי המערכת עמד עורך הביטאון [6] על ההקבלה שבין יוזמת הפרדת הקהילות שבה תמך לבין הפילוגים בתקופת בית שני:

אך זה כל מטרת חפצינו להפריד ממנו כל פועלי און. כה עשו אבותינו מעולם בכל עת אשר קמו בקרבינו בני בליעל ושמו מגרעות בדיני תורתנו הקדושה הן שבכתב והן שבע"פ, תיכף כמו רגע היבדלו מהם. כה עשה עזרא הסופר ואנשי כנה"ג [כנסת הגדולה] להכותים. כה עשו רבותינו התנאים הקדושים להצדוקים והביתוסים. כה עשו רבותינו הגאונים להקראים. מה היה סופם? המה ספו תמו נכרתו, ועדת ה' לעולם תעמוד [7].

דברים אלו כווננו להיפרדות מהמשכילים עצמם, שכאמור החזיקו באידאולוגיה שונה. אולם, רוח ההיפרדות והגבהת החומות של עורכי העיתון לא נעצרה שם. שנתיים לאחר מכן ראה אור בביטאון זה מאמר בשם "ימין ושמאל". אלא שהפעם לא עסק המאמר בהיפרדות האורתודוקסים לקהילה עצמאית, אלא בהוצאת ה"בינוניים" מקהילתם – כלומר דחיית אלו הרופפים בשמירת התורה ומצוותיה, שעיניהם בתאוות וקלים הם להתקלקל על ידי המשכילים:

האם לא היה העם מאושר ומצלח יותר, כי תיפרד משתה שמרים ממשתה שמנים [דימוי להפרדת פסולת מאוכל מספר ישעיהו] [...] כי איך יתחברו שני אחים בנכסי אביהם אם נפרדו בדעותיהם, ומידותיהם שונות מאד, אם בעוד אחד ירדוף אך ענג ושעשועים דשן ומרגוע, מבלי עבוד עבודה בבית ועתדה בשדה [...] הנני רואה כי מגמת פניך אך אל

חמדת הארץ ומלואה [אומר אברהם בפנותו ללוט], לזאת הפרד נא מעלי [...] פן בהתחברך אלי תפרוץ את מעשי ותסיתני להיות כמוך[8].

דברים אלו על אודות הפרדת הבינונים הגיעו לעיני הנצי"ב מוולוז'ין, ועוררו אצלו תגובה חריפה. "לא יכולתי מלט נפשי [מלהגיב]" כותב הנצי"ב ומנסח חוות דעת משלו [9]. מקצתה נביא כאן:

והנה המעריך [העורך] הורו והוגו עצה להיות נשמר מדור זה להיפרד זה מזה לגמרי כמו שנפרד אברהם מלוט. במטותא מן המעריך, עצה זו קשה כחרבות לגוף האומה וקיומה. הן בשעה שהיינו בארץ הקודש וברשותנו כמעט, בבית שני, נעתם [נחשך] [10] ארץ וחרב הבית וגלה ישראל בסבת מחלוקת הפרושים עם הצדוקים, וגם הסב מחמת שנאת חינם הרבה שפיכות דמים, מה שאינו מן הדין, היינו בשעה שראה פרוש שאחד מיקל באיזה דבר, אע"ג שלא היה צדוקי כלל אלא עשה עבירה, מכל מקום מחמת שנאת חינם היה שופטו לצדוקי שמורידין אותו, ומזה נתרבה שפיכות דמים בהיתר ולשם מצוה בטעות [...] וכל זה אינו רחוק מן הדעת להגיע ח"ו בעת כזאת גם כן, אשר עפ"י ראות עיני, אחד ממחזיקי הדת ידמה שפלוני אינו מתנהג עפ"י דרכו בעבודת ה' וישפטנו למינות ויתרחק ממנו ויהיו רודפים זה את זה בהיתר בדמיון כוזב ח"ו, ושחת כל עם ה' חלילה [11].

הנצי"ב משווה את פילוג חלקי העם ל"חרב בגוף האומה וקיומה", לא פחות. יתרה מזו, למרות שהמכתב מדבר על הוצאת ה"בינונים" מן הקהילה האורתודוקסית ולא על היפרדות מהרפורמים, הנצי"ב חוזר לסוגיה המקורית של היפרדות הקהילות ואומר שסיבת החורבן הייתה המחלוקות בין הפרושים לצדוקים. כלומר, אפילו את הפילוג הזה הוא אינו רואה כמלחמת קודש, כמטרה חיובית, אלא אדרבה, כמצב קשה שהוליד זוועות. הנצי"ב מבין כי מדיניות היפרדות היא מדרון חלקלק שיוביל לכך שאיש ירדוף את אחיו בשל הבדל באופן ההתהלכות לפני ה', ויחשבהו לכופר "אף על גב שלא היה צדוקי כלל". וכל כך למה? "מחמת שנאת חינם היה שופטו לצדוקי שמורידין אותו [12]."

להרחיב את הגבולות

באותה תשובה, הנצי"ב אינו מסתפק בביקורת על יוזמת דחיית השוליים, אלא הוא ממשיך לדיון מעשי, מה צריך וראוי לעשות על מנת לקרב את אותם "בינונים":

מכל זה למדנו לפנינו מחזיקי הדת, שעלינו להתחזק לעסוק בתורה ויתעסקו בזה הרב וראשי הקהילה שיהיו המלמדים גדולי תורה, וגם אם יצטרכו עפ"י המלכות [המדינה] ללמוד למודי חול [...] יהא בהשגחה מהרב וראשי ישראל שיהא המורה [ללימודי חול] ירא א-לוקים. וזה אי אפשר אם יהיה כל אחד דואג לבניו [למורה ללימודי חול], [שמתוך] ואין בידו לברור איזה מורה הגון ומחזיק הדת, על כן הוא מבריא את בנו מלמודי חול בעל כרחו וזה גורם שהבן הולך בדרך עקלקלות כדי להשיג למודי חול. אבל אם יהיה הדבר מוטל על הציבור וראשי הקהל לא יהיו מברחים את בניהם לגמרי מלמודי חול, אבל יהא ההשגחה עפ"י המורה אשר יבחרו שלא יסורו מדרך התורה וגם יהיו מפנים שעות מרווחים לעסק התורה וזה וזה יתקיים בידם.

מתוך דבריו עולה שגם אז, הסוגיה שעמדה על הפרק הייתה לימודי חול. אבות רבים, אותם "בינונים", שלחו את בניהם ללמוד לימודי חול בבתי ספר ממשלתיים (כלומר, ללמוד יחד עם גויים על ידי מורים נוצריים) מדאגה לעתידם התעסוקתי. מצדדי ההפרדה קראו להיפטר מכל אותם "בינונים", שדאגתם לרווחה הכלכלית של ילדיהם הביאה אותם לשלחם לחינוך שאינו יהודי. הם קראו להם "היפרדו נא מעלינו" והאשימו אותם בהעדפת חיי העולם הזה על פני חיי נצח. הנצי"ב, לעומתם, מחה על יחס זה והורה על מדיניות הפוכה לחלוטין. במקום לעסוק בשלילת לימודי החול, הוא קרא לרבנים לקחת אחריות עליהם. הוא הורה לאבות של הקהילה, לרבנים ולראשי הקהילה, להתקין מורים יראי שמים למקצועות החול, והסביר שאף שעיסוקם הטבעי של רבנים אינו טיפול בלימודי החול של הילדים, הרי אם נותר אחריות זו בידי כל הורה והורה, יהיו יראי שמים רבים שלא ישיגו מורה מקצועי כשר לבנם, ולכן יימנעו מכך לגמרי. כתוצאה מכך, כאשר בנם יחפוץ בלימודי החול יהיה עליו למרוד בהוריו לגמרי ולהתרחק עוד יותר מהקהילה. לעומת זאת, אם יתוקן מוסד ללימודי חול בפיקוח רבני, הרי שגם אותם שוליים שרצונם בפרנסה לבנם עולה על חששם מהשפעות זרות יוכלו להרגיש בבית בקהילת יראי ה'. בכך, סיכם

הנצי"ב, תמנע המחלוקת מהקהל ויבוא השלום, ובזכות השלום תבוא סיעתא דשמיא לקהילה כולה להינצל מהשפעות רעות.